

OBNOVA KNEŽEVA DVORA U DUBROVNIKU NAKON POTRESA 1979. GODINE U SVJETLU NOVIH SPOZNAJA

Sažetak

Knežev dvor u Dubrovniku, najznačajniji kulturno-povijesni arhitektonski objekt urbane povijesne jezgre, teško je oštećen u potresu 1979. godine. Među više od tisuću građevina koje su stradale u tom razornom potresu čak tri četvrtine bili su spomenici kulture nulte kategorije. Obnova koja je nakon toga uslijedila pokazala se velikim izazovom konzervatorskoj i restauratorskoj struci iziskujući novčana sredstva, organizacijsku strategiju, zakonsku osnovu i društvenu participaciju kakva do tada nije bila viđena. Radi istraživanja i saniranja štete od potresa 1979. godine osnovan je Zavod za obnovu Dubrovnika koji je rukovodio i obnovom Kneževa dvora od 1982. do završetka radova 1984. godine. Osobita oštećenja pretrpjeli su konstruktivni dijelovi objekta, čime je ugrožena njegova stabilnost. Istražni radovi i sanacija obuhvatili su sva krila i etaže Dvora. Iako je obnovom ostvaren osnovni cilj – veća otpornost građevine na potrese, stav je stručnjaka da su istražni radovi bili nedostadni, a građevinski zahvati suviše invazivni. U ovome se radu prvi put objašnjava važnost elaborata obnove koji je nastao prije potresa, donose se nove interpretacije konzervatorskih postupaka i analiziraju se posljedice koje prilagodavanje spomenika muzejskoj namjeni ima na integritet samog spomenika.

Ključne riječi: Knežev dvor, zaštita spomenika, seizmička sanacija, Zavod za obnovu Dubrovnika, UNESCO, muzealizacija, potres 1979. godine

MARIN IVANOVIĆ*

UDK:

719 (497.5

Dubrovnik)"1979/1989"

Izvorni znanstveni članak

* Marin Ivanović, viši asistent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, marin.ivanovic@sve-mo.ba

Uvod

U snažnom potresu jačine sedam stupnjeva po Mercalli–Cancani–Siebergovoj skali (MCS) koji je pogodio Dubrovnik 15. travnja 1979., teško je stradalo i šire područje grada, objekti u Konavlima, Župi dubrovačkoj, Slanome i Stonu. Drugi razorni potres od šest stupnjeva MCS pogodio je Dubrovnik 24. svibnja iste godine. Ukupno je oštećeno više od tisuću građevina, od čega je većina stambenih objekata, a fortifikacijski i sakralni objekti zadobili su znatna konstruktivna oštećenja. Ukupno tri četvrtine površine oštećenih objekata bili su spomenici kulture nulte kategorije. Velika oštećenja zadobila je i spomenička baština grada Kotora jer epicentar potresa nalazio upravo u Crnogorskom primorju. Knežev dvor i čitava povijesna jezgra Dubrovnika od 30. studenog 1979. pod zaštitom su UNESCO-a kao svjetska kulturna baština,¹ a obuhvaćeni su i Zakonom o obnovi ugrožene spomeničke cjeline Dubrovnika (NN 21/86 i NN 128/99). Opsežan elaborat o pretrpljenim oštećenjima broji čak 25 knjiga, a procijenjena šteta na objektima iznosila je 1980. godine oko 440 milijuna američkih dolara.²

Tadašnja je Skupština Općine Dubrovnik svojom Odlukom o organizaciji i funkcioniranju Zavoda za obnovu u listopadu 1979. godine utemeljila Zavod za obnovu Dubrovnika radi kontinuiranog dokumentiranja i obnove ugrožene dubrovačke spomeničke baštine. Skupština Općine Dubrovnik donijela je 24. ožujka 1982. novu odluku kojom je obnovu i sanaciju spomenika kulture na području Općine Dubrovnik proglasila djelatnošću od posebnoga društvenog interesa te odredila osnivanje povjerenstva koje će razraditi aktivnosti za prikupljanje dodatnih novčanih sredstava radi obnove.³

Formalna i stvarna potpora radovima na sanaciji šteta od potresa i obnovi dubrovačkih spomenika dodatno je osnažena i proširena Zakonom o obnovi ugrožene spomeničke cjeline Dubrovnika od 6. svibnja 1986. (NN 21/86) kojim je povijesni centar Dubrovnika proglašen ugroženom spomeničkom cjelinom zajedno s prigradskim

¹ UNESCO World Heritage Committee, *Report of the Rapporteur on the Third session of the World Heritage Committee*, Paris, 1979.

² Snješka Knežević (ur.), *Obnova Dubrovnika 1979 – 1989*, Zavod za obnovu Dubrovnika, Dubrovnik, 1989., str. 14.

³ Isto, str. 25. „Odluka o prikupljanju dodatnih sredstava za obnovu spomenika kulture na području općine Dubrovnik oštećenih u potresu od 15. travnja 1979. godine“ predviđala je da se svakom donatoru koji potpomogne obnovu Dubrovnika, dodijeli zahvalnica, plaketa i javno isticanje njihova doprinosa, a također je određeno da će se na području Općine Dubrovnik obilježavati Tjedan solidarnosti svih građana i organizacija svakog prvog tjedna u kolovozu. Istoga dana Skupština je povećala stope općinskog poreza iz osobnog dohotka radnika i posebnog općinskog poreza na promet proizvoda.

zonama sjeverno, zapadno i istočno od povijesne jezgre, odnosno predjelima Pila, Konala i Ploča s pripadajućim mikrotoponimima. Važnost toga Zakona bila je i u osnivanju Stručno-savjetodavne komisije koja je tijekom godina okupljala i danas okuplja eminentne hrvatske stručnjake iz područja arhitekture, povijesti umjetnosti, konzervacije, restauracije i bila zalag kvalitetnog i sveobuhvatnog pristupa obnovi spomenika.

U potresu 1979. godine, dakle, teško je stradao i Knežev dvor. Osobita oštećenja pretrpjeli su konstruktivni dijelovi objekta, čime je ugrožena njegova stabilnost. Nosivi zidovi su se odvojili od stropova i od pregradnih zidova, oštećena je temeljna konstrukcija, osobito slijeganjem u jugoistočnom dijelu građevine, a glavno se pročelje odvojilo od ostatka objekta i nagnulo prema naprijed, na pojedinim mjestima za čak 23 centimetra. Potres je potencirao ovlaživanje zidova zbog čega su teže oštećeni istočni zidovi prizemlja. Oštećenje temeljne konstrukcije i činjenica da se Dvor nalazi na mjestu u gradu koje je po seizmičkim procjenama najpodložnije potresima (nasuto pjeskovito tlo), u središte obnove stavili su seizmičko ukrućivanje građevine kako bi se osigurala njezina fizička stabilnosti i učinilo je se otpornijom na moguće nove potrese.

1. Elaborati za valorizaciju i sanaciju objekta iz 1974. i 1981. godine

Knežev dvor je tijekom povijesti pretežno bio predmet interesa povjesničara, arheologa i povjesničara umjetnosti, i to u dijelu njegovog povijesnog razvoja, faza izgradnje, raznovrsnih prenamjena pojedinih dijelova, rušenja od eksplozija i potresa, stilske divergentnosti, arheoloških artefakata i ostalog. Tek je šestogodišnje istraživanje koje je od 1968. do 1974. proveo Institut građevinarstva Hrvatske iz Zagreba na čelu s Viktorom Steinmanom, dipl. ing., fokus interesa stavilo na građevinske aspekte Dvora kao preduvjete seizmičkih ojačanja. Na inicijativu Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode iz Dubrovnika, u tome je razdoblju izvršen čitav niz konstruktorskih i geotehničkih istražnih radova radi utvrđivanja osnovnih osobina nosivih konstrukcija. Rezultat istraživanja bio je prijedlog mjera za sanaciju objekta za kojeg se već otprije znalo da je oštećen, ugrožen i seizmički neotporan. Taj elaborat iz 1974. godine⁴, dakle prije spomenutog potresa, važan je zato što je predstavljao osnovu za dopunska istraživanja (koja su izvođena od siječnja 1981. do ožujka

⁴ Arhiv Zavoda za obnovu Dubrovnika (dalje: ZOD), *Istražni radovi na Kneževu dvoru u Dubrovniku s načelnim prijedlozima sanacije*, K08 Knežev dvor, knjiga I. i II.

1982.) i konstruktersku sanaciju (koja je izvođena od travnja 1982. do srpnja 1984.), što je predloženo u glavnom projektu obnove iz 1981. godine.

Kao podlogu povijesno-umjetničke valorizacije objekta, odnosno kao prijedlog konzervatorskih uvjeta za Glavni projekt sanacije, Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu izradio je 1981. godine elaborat u kojemu je iznesena povijest razvoja Kneževog dvora i analiza stanja nakon potresa. Autori elaborata bili su prof. dr. sc. Milan Prelog kao voditelj višegodišnjeg projekta istraživanja Dvora, prof. dr. sc. Nada Grujić kao autorica analitičkog teksta i opisa stanja te Ivan Tenšek, dipl. ing. arh., koji je izradio arhitektonske snimke Dvora. Suradnici na projektu bili su profesor povijesti umjetnosti Edda Portolan i fotografi Miljenko Mojaš i Krešimir Tadić. Temeljno polazište autora bila je jednakovrijednost svih povijesnih slojeva građevine, iz čega proizlazi da restauratorski i konzervatorski postupci moraju poštovati integritet građevine kao jedinstvenog sklopa, na što nas upućuje postulat: „Pod svaku cijenu treba nastojati da se održe ne samo sve izgrađene strukture koje svjedoče o dugotrajnom formiranju ovog sklopa, nego da se i prema mogućnostima prezentira njihovo prisustvo.“⁵ Tijek istraživanja donosio je nove spoznaje o pojedinim arhitektonskim zahvatima, preinakama i sukcesivnom taloženju povijesnih slojeva u strukturi zidova, temelja i prostorne organizacije, a želja je autora spomenutog elaborata bila da se ta nova otkrića, zajedno s već postojećima, predstave u konačnoj slici građevine. Poradi toga osobito ističu kako je potrebno posvetiti pozornost žbukanju zidova (uz „stalni nadzor stručnog osoblja“) kako se ne bi prikrili tragovi različitih arhitektonskih artikulacija u prostoru. Ta upozorenja nisu bila neutemeljena jer je konačan rezultat obnove bio poražavajući, možda najviše u području prezentacije povijesnih slojeva koji su marno ožbukani i time prikriveni kako bi se, umjesto građevine čiju je višestoljetnu povijest potrebno pokazati, dobio prostor prvenstveno muzejske namjene. Kategorični stavovi poput: „Ne mogu se prihvatiti nikakve bitnije tlocrtne izmjene kojima bi se prikrila nekadašnja artikulacija stare građevine,“⁶ ipak su bili poštovani u glavnom projektu. Iznimku predstavlja izgradnja novog prostora za centralnu klimatizaciju sklopa od Dvora do Kaznene kule na mjestu nekadašnjeg bastiona u kojemu je kasnijim intervencijama napravljen vrt, iako je taj zahvat imao načelnu podršku autora elaborata iz Centra za povijesne znanosti. Uvjet je bio, naravno, najstroža kontrola zbog mogućnosti novih nalaza u zemljanim slojevima kojima je bastion bio nasut. Međutim, ne može se smatrati da ta intervencija narušava „nekadašnju artikulaciju“ Kneževog dvora, jednako kao što

⁵ ZOD, *Knežev dvor u Dubrovniku: analiza razvoja i stanja*, K08 Knežev dvor.

⁶ Isto.

se ne može smatrati da su drugi manji zahvati popune i probijanja otvora negirali prostorni integritet građevine.

2. Tijek istražnih radova i nove spoznaje

Zavod za obnovu Dubrovnika godinu dana nakon osnivanja, u studenom 1980. godine, sklopio je ugovor za izradu projekta sanacije s Građevinskim institutom iz Zagreba, pri čemu je izrada konzervatorske studije bila povjerena Zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode iz Dubrovnika u suradnji s Centrom za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjelom za povijest umjetnosti (danas Institut za povijest umjetnosti), izradu arhitektonskog dijela dokumentacije preuzeo je projektantski ured „Plan“ iz Zagreba (odgovorni projektant bio je Petar Kušan, dipl. ing. arh.), a izradu projekta sanacije konstrukcije Zavod za betonske i zidane konstrukcije Građevinskog instituta iz Zagreba. Tijekom siječnja i veljače 1981. godine započelo je snimanje postojećeg stanja na osnovi čega je izrađen glavni projekt sanacije konstrukcije.⁷ Istodobno se započelo s istražnim radovima koje je od siječnja do travanja provodio Građevinski institut.⁸ Od druge polovine 1981. do prve polovine 1982. godine istražne radove na Dvoru vodio je Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode u suradnji s Dubrovačkim muzejima i Restauratorskim zavodom Hrvatske (danas Hrvatski restauratorski zavod). U glavnom projektu navedeno je kako će se „u toku izvedbe sanacije dogoditi mnoga iznenađenja i okolnosti koje se projektom sanacije ne mogu predvidjeti“, što će „iziskivat modifikacije i promjene ovog projekta“⁹ pa je potrebno imati na umu, a to nam pokazuje opsežna dokumentacija građevinskih dnevnika, osam dopuna glavnom projektu i izvješća o izvedenim radovima, da su se istraživanja izvodila i usporedo s radovima gotovo do samog završetka radova 1984. godine te da se glavni projekt mijenjao ovisno o njima. Znanstvenici s Odjela za

⁷ Glavni projekt sanacije datiran je 1. lipnja 1981. godine. Snimke je izradio ured „Plan“ iz Zagreba, pri čemu su djelomično korištene postojeće podloge Zavoda za izgrađivanje Dubrovnika i Zavoda za fotogrametriju Geodetskog fakulteta u Zagrebu.

⁸ Voditelj radova bio je Hrvoje Macan, dipl. ing. Tom je prilikom otvoreno 14 stropnih i 24 zidne sonde u svrhu seizmičkih mjerenja te je utvrđena čvrstoća zidova i morta. Stanje stropnih drvenih konstrukcija ocijenjeno je zadovoljavajućim, ali nepogodnim za slučaj novog potresa. Postojeće zatege u stropnim konstrukcijama u dobrom su stanju, ali su problematične zatege koje su smještene na pročelju, najosjetljivijoj zoni te su one tijekom rada na sanaciji objekta zamijenjene novima. Stropne konstrukcije od kamena i opeke bile su u relativno dobrom stanju, osim onih koje su pretrpile izravna oštećenja, ali su tijekom projekta odstranjeni nadslojevi zbog težine. Krovnište i pokrov ocijenjeni su kvalitetnim i urednim, iako je u vrijeme daljnje obnove izvedena djelomična izmjena pokrova i promijenjen je nagib terase iznad atrija.

⁹ ZOD, *Glavni projekt sanacije, knjiga 1*, K08 Knežev dvor.

povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti, prof. dr. sc. Nada Grujić, prof. dr. sc. Željko Rapanić i Ivan Tenšek, dipl. ing. arh., u Dubrovniku su pratili radove na obnovi Dvora od polovine rujna do polovine prosinca 1982. godine, a njihovo nesudjelovanje u svim fazama istražnih radova na Dvoru rezultiralo je nedovoljno sustavnim razvojem istraživanja jer je njihov rad „bio ograničen samo na prizemlje i praćenje probijanja serklažnih pravaca“.¹⁰ Pretpostaviti je i da bi konačni rezultati istraživanja u suprotnom bili cjelovitiji.

Kao rezultat cjelokupnih istraživanja, najvažnijim nalazima možemo smatrati otkriće ranosrednjovjekovnog gradskog zida koji se iz sjeverozapadnog krila zgrade (dvorana Raguzina) protezao zapadno prema današnjoj ulici Cvijete Zuzorić, temelje fontika koji se nalazio na tome istom mjestu, kao i vrlo lijepo očuvani pločnik ispred fontika koji je otkriven na dubini od 80 centimetara. Važni su nalazi zidova stare kule kaštela „castruma“ koji se spominje u Statutu iz 1272. godine, a pronađeni su u temeljima sjeverozapadne kule. Isto tako, važno otkriće za rekonstrukciju razvojne povijesti građevine jesu i nalazi temelja stupova lože zapadno ispred današnjeg trijema.¹¹ Pronađen je i čitav niz drugih temelja, segmenata zidova i popločanja na različitim dubinama koji upućuju na izmjene prostorne podjele, na pregradnje i dogradnje koje su se u Dvoru odvijale u razdoblju od 13. do 15. stoljeća.¹²

3. Glavni projekt sanacije i rezultati obnove

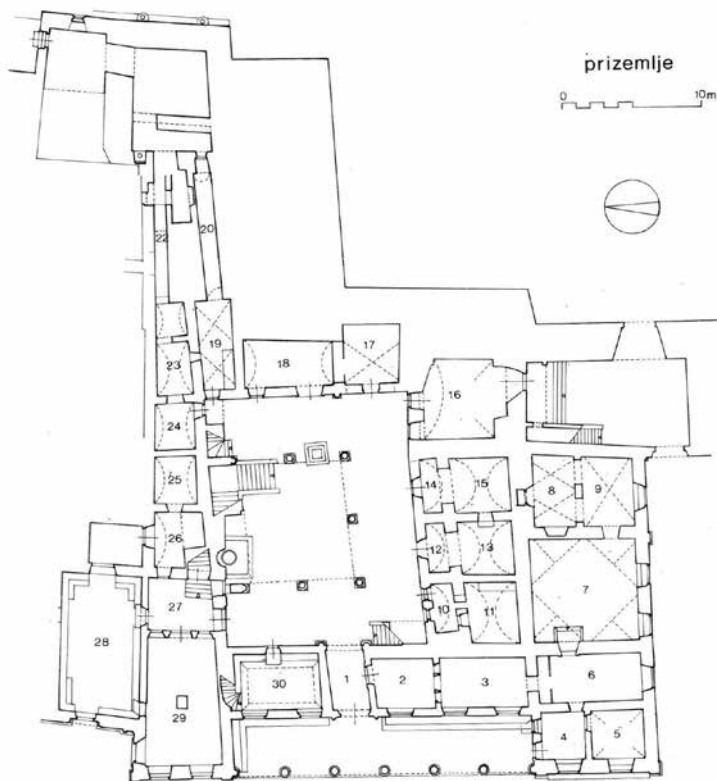
Glavni projekt obnove Dvora temeljen je na nužnosti statičke sanacije objekta i osiguranja od potresa koji bi u budućnosti mogao oštetiti građevinu (prema navodima stručnjaka vrlo je izvjesno da će se tijekom sljedećih 170 godina ponoviti potres jačine čak devet stupnjeva MCS). Radi toga je bilo potrebno ukurutiti građevinu armiranobetonskim gredama u temeljima, čeličnim sponama u zidovima i stropovima, armiranobetonskim pločama u svim stropovima sjeverozapadne i jugozapadne kule te je izvršena dilatacija zgrade Dvora od zgrade gradske uprave. U temelje Dvora ugrađene su armiranobetonske grede čija je svrha bila povezati temeljne trake, s njima se spojiti čeličnim sidrima i time ukurutiti temelje cjelokupne građevine. Sve nove grede međusobno su povezane armaturom, a smještene su ispod razine pločnika

¹⁰ S. Knežević (ur.), *n. dj.*, str. 73.

¹¹ Vlaho Benković, „Knežev dvor u Dubrovniku nakon obnove god. 1984.: Jedan pogled u prošlost i sadašnjost“, *Dubrovački horizonti*, 26 (1986.), str. 74–75.

¹² Za interpretaciju povijesnih slojeva i nalaza koji nisu dio ovog članka, vidjeti: Edda Portolan, „Izvjestaj o nalazima pri obnovi Kneževa dvora u Dubrovniku“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 25 (1985.), str. 121–157. Numeracija prostorija u ovom radu preuzeta je iz citiranog znanstvenog članka Edde Portolan.

uokolo zgrade Dvora. Stupovi pročelja obnovljeni su tako što su se ukrutili podlijevanjem mortom radi ispunjavanja šupljina u sljubnicama (spoj između baze i tijela stupa i između baze i poda), čime se osiguralo ujednačenje prijenosa opterećenja konstrukcije po presjeku stupa.

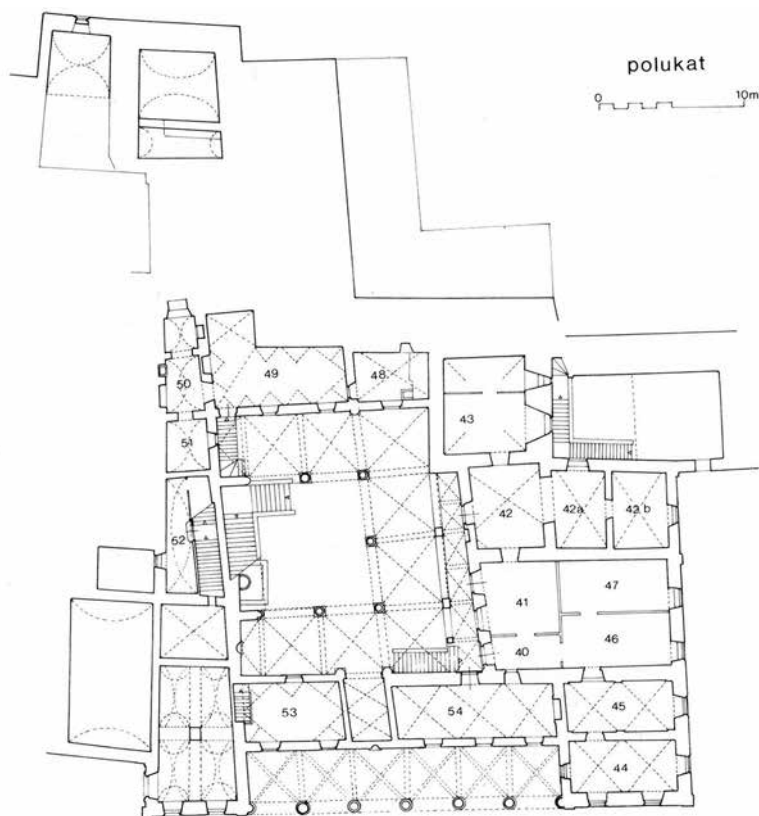
Slika 1. Tlocrt prizemlja Kneževa dvora

U stropovima prizemlja izvedeno je povezivanje postojećih stropnih konstrukcija čeličnim sponama (zategama) čija je svrha napinjaljkom zategnuti dvije točke kamenog zida i time pridonijeti ukrućivanju zgrade. U stropovima međukata i prvog kata stropne konstrukcije povezane su vodoravnim armiranobetonskim serklažama s čeličnim sidrima, a nad sjeverozapadnom i jugozapadnom kulom izvedene su i nove armiranobetonske ploče. Sve serklaže međusobno su kruto povezane armaturom te su navezane na nove armiranobetonske ploče, a radi dodatnog povećanja krutosti građevine u vodoravnoj su ravnini na više mjesta izvedene čelične dijagonalne spone. Na razini drugog kata serklaže sa sponama izvedene su samo u jugoistočnoj kuli.

Čeličnim sponama povezan je atrij sa stubištem nad međukatom, a ispod same terase atrija izveden je sustav horizontalnih serklaža.

U prvoj fazi ojačanja Dvora uklonjeni su svi podovi i srušeni pregradni zidovi koji su glavnim projektom bili predviđeni za rušenje. Novi su se zidovi zidali klesanim kamenom na mjestima koja su predviđena glavnim projektom, ali uvijek u osi postojećeg zida nižeg kata. Ti su novi zidovi sa starim zidovima povezani sidrima po cijeloj visini spojne crte sa starim zidom. Izgrađen je zid između prostora sanitarnog čvora i predviđenog *caffè bara* na istočnoj strani atrija (prostorije 17 i 18), gdje je veći dio istočne stijene izgrađen od velikih kamenih blokova, što se može opravdati pretpostavkom da se na istom mjestu i prije nalazio nosivi zid; na to nas upućuje različit način svođenja tih dvaju prostora. S obzirom na važnost strukture ziđa na istočnoj strani, novi zid postavljen je na mjesto pregrade koja je tu u nekom povijesnom trenutku (vjerojatno u 19. stoljeću) postavljena, čime su veliki kameni blokovi ostali u cijelosti vidljivi.¹³ Zbog potrebe zatvaranja niše koja je nastala naknadnim uzidavanjem stubišta u sjeverni zid prostorije zapadno od atrija (označena kao prostorija broj 30), kameno stubište koje vodi do međukata, konzolno je uzidano u novi zid i maskirano vratnicama ormara u prostoriji prizemlja. Srušen je južni vanjski sloj sjevernog zida u jugoistočnoj prostoriji (označenoj brojem 8) i dijelovi istočnog zida u prizemlju Kneževe kule, u kojoj je smještena muzejska suvenirnica. Dograđen je nosivi zid u polukatu, između prostorija 40, 41, 46 i 47, za što postoje statičko opravdanje i povijesna utemeljenost jer nalazi potvrđuju kako se na tom mjestu (iznad nosivog zida u prizemlju) prije nalazio nosivi zid. Na polukatu je i dograđen južni zid prostorije iznad muzejske suvenirnice (broj 43). Na prvom katu jugoistočne kule srušeni su tanki pregradni zidovi koji su plod naknadnih intervencija te je izgrađen novi nosivi zapadni zid u prostoriji 74. Također su u zapadnim dvoranama (61, 62, 63, 64) srušena tri pregradna zida, izgrađen je jedan nosivi i jedan novi pregradni te je jedan stari pregradni zid srušen u sjeveroistočnom dijelu prvog kata (između prostorija 78 i 79). Nekoliko sličnih intervencija učinjeno je i u potkrovlju.

¹³ Skidanje žbuke na južnom kraju istočne stijene pokazalo je nešto nepravilniju strukturu ziđa od manjih kvadrata koji su povezani s dosta žbuke. Iako je vezivo obilno, nizovi su pravilni. Sasvim je sigurno da se radi naknadnoj ispuni. U drugom redu je rubni veliki kameni blok priklesan i oblikovan tako da tvori ugao ili je moguće da se radi o otvoru. Za dodatne interpretacije pogledati ZOD, *Knežev dvor u Dubrovniku: analiza razvoja i stanja*, K08 Knežev dvor.

Slika 2. Tlocrt polukata Kneževa dvora

Unatoč nesumnjivoj spomeničkoj vrijednosti zgrade gradske uprave (čije je pročelje stilska intervencija iz sredine 19. stoljeća), znanstvenici iz Centra za povijesne znanosti u elaboratu su istaknuli kako je tijekom zahvata seizmičke dilatacije, koji je morao biti proveden radi anuliranja prijenosa sila s jednog objekta na drugi, potrebno najveću pozornost pridati dvorani u sjevernom krilu Dvora, tzv. Raguzini. Tom prilikom se osobito pazilo da visina novog grednika omogući izvedbu maske koja će ponoviti postojeće odnose između tjemena svoda i drvenog namještaja kojim su obloženi zidovi, a koji predstavlja važan i jedinstven primjer u čitavom Dvoru. Zahvat seizmičke dilatacije proveden je kvalitetno, ali nije izvedeno drugo predviđeno odvajanje građevine od jugoistočnog objekta uz zidine, koje se pokazalo suviše osjetljivim zbog povijesnog naslijeđa – veze – s pozicijom bivšeg gradskog zvonika „koji je bio u funkciji sve do 1475. i poviše kojega se kasnije podigla fasada Dvora“.¹⁴

¹⁴ ZOD, *Glavni projekt sanacije, knjiga 1*, K08 Knežev dvor.

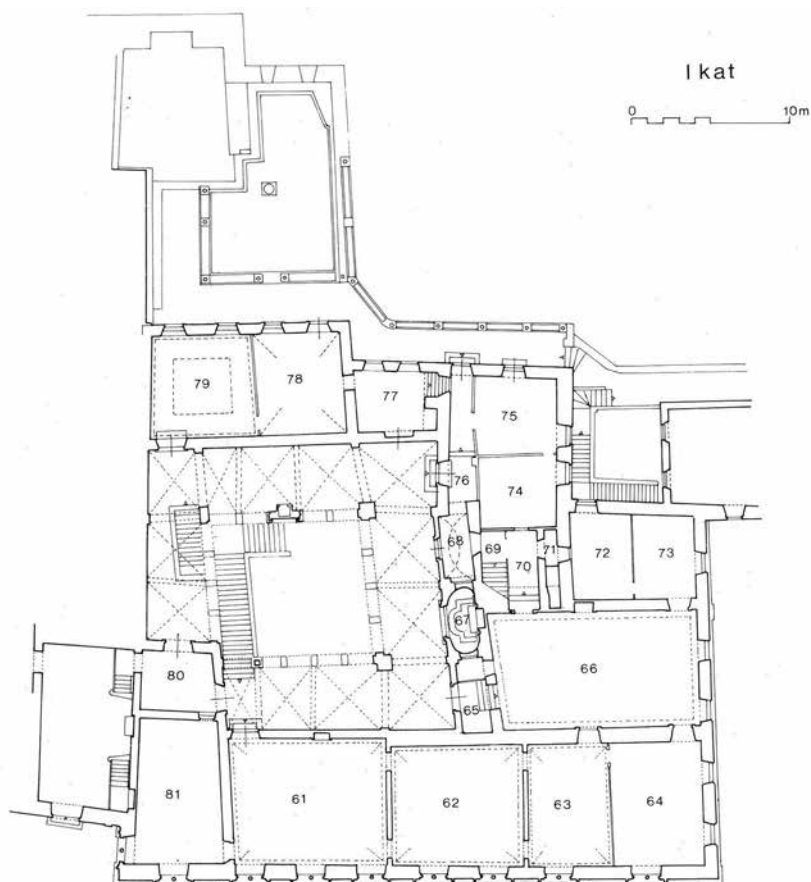
Gotovo nevjerojatna pogreška konzervatora umalo je uništila kasnobaroknu štukaturu na svodu bivše sudnice (prostorija 7). Zbog ispiranja bušotina za ankere na katu iznad, voda je prodrila kroz pod prvog kata do svoda sudnice gdje je aktivirala topive soli i uzrokovala ljuštenje boje i slabljenje strukture žbuke. U prvoj polovini 1984. godine izvršen je niz restauratorskih i konzervatorskih radova radi obnove štuko dekoracije svoda bivše sudnice, ali su stupanj oštećenja zbog „katastrofalnih isoljavanja“¹⁵ i nemogućnost isušivanja stropa produžili radove kroz cijelu godinu.

Tijekom 1983. godine provedeno je istražno iskapanje „vrta“ prema luci, zapravo nasutog bastiona na čijem je mjestu odlučeno postaviti strojarnicu i depo na dvije novodobivene etaže. Iskapani bastion zatvoren je s tri armiranobetonske ploče koje leže na šest stupova, jedna 50 centimetara iznad razine mora, druga na razini međukata, a treća u ravnini ophoda zidina, čime je omogućen kontinuitet kružnog kretanja po zidinama. Strojarnica je središnji sustav centralnog grijanja i hlađenja morskom vodom za sklop zgrada od Dvora, kazališta, zgrade gradske uprave i Gradske kavane do Luže (zgrada gradske straže) i zvonika. U njoj je smještena pumpa i rezervoar za 40 m³ vode koji iz donje etaže djelomično prolazi na gornju etažu. Ulaz u strojarnicu smješten je iz hodnika koji iz atrija vodi u Kaznenu kulu. Gornja etaža namijenjena je smještaju muzejske građe i nešto je veća od donje jer proteže sve do kazališnog zida; ulaz u taj prostor je iz međukata Dvora (stara ljekarna). Konstrukcije su odvojene od postojećih zidova koji su postali vidljivi iskapanjem i čine vanjske zidove Kaznene kule tako da su sve strukture zida u jednom i drugom nivou vidljive. Svi su podovi obloženi kamenim pločama, uključujući i terasu na mjestu na kojemu je prije bila zemlja. Posljedice ove intervencije danas su vidljive u opadanju žbuke u okolnim prostorijama što je pak rezultat konstantnih vibracija iz strojarnice i izmjene temperature koja pokreće migraciju soli u zidovima.

Konačno, sanacija Kneževa dvora obuhvatila je zamjenu svih dotrajalih elemenata stolarije, kamenih pokrova i podova (što je izvedeno *terazzo* pločama vrlo upitne kvalitete), metalnih ograda i kamena, zatim izolaciju od kapilarne vlage, zamjenu onih pregradnih zidova koji nisu sasvim uklonjeni šupljim zidovima od željezne konstrukcije i mineralne vune, izmjenu ili ugradnju novih električnih i elektrotehničkih instalacija, cijevi za vodu, kanalizaciju i grijanje (podno grijanje) s priključkom na centralnu strojarnicu u bastionu te dojavne instalacije sustava protiv provale i požara.¹⁶

¹⁵ ZOD, *Svod bivše sudnice, elaborate konzervatorsko-restauratorskih radova*, K08 Knežev dvor.

¹⁶ Vrlo iscrpni elaborati za svaku od pojedinih aktivnosti, poput *Projekt instalacije gromobrana, Vatrodojavna i protuprovalna instalacija, Projekt izmjene stolarije* i drugi, svjedoče o kompleksnom tijeku obnove u kojemu su sudjelovali brojni stručnjaci iz različitih područja. ZOD, K08 Knežev dvor, dokumentacijske knjige od 1 do 104, uključujući i elaborate nakon 2000. godine.

Slika 3. Tlocrt prvog kata Kneževa dvora

Svi ovi zahvati svjedoče o činjenici da se glavnim projektom željelo pomiriti spoznaje i uvjerenja o nekadašnjem izgledu Dvora, odnosno o onim slojevima njegove izgradnje koji se smatraju najcjelovitijima i najreprezentativnijima s idejama novog korištenja građevine kao muzeja s građom koju prezentira. Iako bi Dvor morao biti intaktna povijesna cjelina u koju se nipošto ne smije intervenirati, ovi nam recentni primjeri pokazuju sasvim suprotno. Vrlo složeno kameno tkivo jednog od upečatljivijih dubrovačkih spomenika nije ostalo pošteđeno nekih vrlo radikalnih intervencija čije posljedice nisu bile ili nisu mogle biti u potpunosti sagledane. Tako je na primjer evidentno da je ukrućivanje građevine jamac njezine stabilnosti u slučaju jake seizmičke aktivnosti, ali uočeno je kako manja podrhtavanja i slijeganje terena

ne distribuiraju sile ravnomjerno po cijelom objektu, što za posljedicu ima pucanje pojedinih zidova i dijelova kamene plastike.

Knežev dvor nije ostao pošteđen tijekom agresije na Dubrovnik u Domovinskom ratu. Pretrpio je izravan pogodak minobacačke granate na krovnu terasu, oštećeno je popločanje i slojevi hidroizolacije, krhotine granata su oštetile pokrov kupe kanalice u južnom i zapadnom krilu, dijelove kamenih kanala, limenih oluka, kao i dva krovna prozora, a zapadno i južno pročelje, zajedno s reprezentativnom arhitektonskom plastikom trijema zapadnog pročelja, oštećeni su krhotinama granata. Oštećena je i vanjska stolarija, prozorska stakla i staklene murano prizme u olovnim okvirima.¹⁷ Uspostavljanjem primirja 1993. godine izvršena je preventivna sanacija terase trijema te popravak kamenih kanala, limenih oluka i krovnih prozora, a nekoliko godina poslije i interventni popravak dijela pokriva nad južnim krilom zgrade. Sanacija istočne terase, terase iznad atrija te sanacija zapadnog i južnog krova izvedeni su 2001. godine, a 2008. godine izvršena je sanacija zidova i svodova u atriju. Od kraja 2015. do kraja prve četvrtine 2016. godine izvedena je prva faza nove sanacije Kneževa dvora, prilikom čega je zamijenjeno nekoliko stupova i kapitela stupova trijema na prvom katu. Vrlo loše stanje kamene plastike i njezino ubrzano propadanje, osim sa zamorom materijala, svakako treba povezati i s čestim seizmičkim aktivnostima manjih intenziteta koje kontinuirano rezultiraju oštećenjima na najkrhijim točkama spomenika.

Zaključak

Potrebno je imati na umu da je Knežev dvor prvorazredni objekt spomeničke vrijednosti kroz čije se slojeve mogu iščitati stoljeća razvoja građevine i mijene njezina korištenja, ali nam on može mnogo reći i o urbanom razvoju Dubrovnika tijekom ranog srednjeg vijeka. Da je to tako, svjedoče otkrića koja su spomenuta prethodno u tekstu. Stoga je bilo nužno istraživanja nakon potresa 1979. godine provesti opsežno i sustavno do kraja, a nipošto se nije smjelo dogoditi da ona budu ovisna o tijeku (rokovima) konstrukcijskih zahvata jer su ubrzanim istraživanjem i kasnijim nalijevanjem betona u temelje zgrade možda zauvijek izgubljene spoznaje o povijesti Dvora i njegovim transformacijama (prilagodbama oblika i položaja) u promjenjivom urbanom tkivu Dubrovnika. Cijeli glavni projekt izrađen je radi seizmičnog ojačanja objekta i ostvarivanja „suvremene arhitektonske koncepcije korištenja zgrade“¹⁸ koja

¹⁷ Vladimira Pavić (ur.), *Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj*, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 1998.

¹⁸ ZOD, *Glavni projekt sanacije, knjiga 4*, K08 Knežev dvor.

je podrazumijevala samo muzejsku namjenu, odnosno smještaj Kulturno-povijesnog muzeja kao ustrojbene sastavnice Dubrovačkih muzeja. Da je to tako, pokazuje i činjenica kako je izložbeni postav za razdoblje od 13. do 19. stoljeća bio isplaniran do detalja još u fazi obnove zgrade, s rasporedom svih predmeta po prostorijama. Muzejska namjena Dvora već je na samomu početku u mnogome uvjetovala njegovu obnovu zbog čega su se pojedini prostori pročišćavali, a zidovi žbukali kako bi se dobila čista površina za izložbeni postav. Prekrivanje zidova žbukom rezultiralo je nemogućnošću uvida u slojevitost građevine što je, sjetimo se, bio jedan od temeljnih zahtjeva povjesničara umjetnosti iz Centra za povijesne znanosti. Unatoč činjenici da se Knežev dvor obnavljao u još nekoliko navrata i ranije, obnova koja je uslijedila nakon potresa iz 1979. godine pokazala se kao veliki izazov u organizacijskom (uzmemo li u obzir veliki broj ustanova i pojedinaca, opseg radova i hodogram aktivnosti) i metodološkom smislu (pri čemu treba uzeti u obzir obujam i površinu seizmičkog učvršćenja ulijevanjem armiranog betona koji je gotovo potpuno onemogućio daljnja arheološka istraživanja ili ispiranja za ankere koja su rezultirala razaranjem vrijednih elemenata arhitektonske dekoracije) te je kao takva, zajedno s radovima na drugim spomenicima u Dubrovniku koji su zahvaćeni obnovom (posebno katedrala), utjecala na razvoj konzervatorske i restauratorske struke u Hrvatskoj. Razmjeri dugoročne štetnosti ishitrenih konzervatorsko-restauratorskih radova koji su provedeni bez dostatne svijesti o krhkosti ovog prvorazrednog kamenog spomenika, potpuno će se moći obuhvatiti tek u desetljećima koja slijede.

THE RENEWAL OF THE RECTOR'S PALACE IN DUBROVNIK AFTER THE EARTHQUAKE IN 1979 – NEW EVIDENCES

Abstract

The Rector's Palace in Dubrovniku, the most important cultural and historical architectural monument of the urban historical part of the city, was heavily damaged in the earthquake in 1979. Three quarters of the more than thousand buildings that were destroyed in that earthquake were cultural monuments of the highest category. The renewal afterwards proved to be a huge challenge for the conservators and restorers. It asked for financial means, organizing strategy, legal base and

an unseen social participation. For the purpose of investigating and repairing the damage from the 1979 earthquake The Institute for the Renewal of Dubrovnik was founded. It managed the renewal of the Rector's Palace too, from the year 1982 till the end of the repairing works in 1984. The constructive parts of the building were particularly damaged, which jeopardized its stability. All floors and parts of the Palace were investigated and repaired. Although through the process of renewal the basic aim was reached, and that is a higher resistance of the building to the earthquakes, the experts believe that the investigating works were insufficient and the constructional works too invasive. This paper for the very first time explains the importance of the renewal study that was done before the earthquake. It brings new interpretations of the conservators' work and analyzes consequences that the adjustment of the monument to the museum has for the integrity of the monument.

Key words: the Rector's Palace, monument protection, seismic repairing, The Institute for the Renewal of Dubrovnik, UNESCO, musealisation, the 1979 earthquake